

Premena postagrárneho vidieka

Ing. arch. Milan Šuška
Školiteľ: Doc. Ing. arch. Gabriel Kopáček, Dr.
Ústav navrhování, FA VUT Brno

Abstrakt

Vplyvom suburbanizácie a urban sprawl je veľká časť objemu výstavby realizovaná v krajine, mimo mesto, v obytných zónach individuálnej zástavby, v katastru malých obcí naviazaných na okolité mestá. Jej charakteristikou je ignorovanie okolitej krajiny, topografie, strata vzťahu k miestnej tradícii a identite. Je tiež charakterizovaná premenou vidieckeho prostredia, premenou tradičnej architektúry a vznikom novej architektonicky nekvalitnej výstavby, ako aj nekvalitného životného prostredia, ktoré je v protiklade s aspektmi trvale udržateľného rozvoja. Reálna podoba týchto zmien bola zaznamenávaná počas troch mapovaní v období jeseň 2009-zima 2010 v regióne Kysuce. Referenčné riešenia a skúsenosti priebežne hľadám v literatúre venujúcej sa vidieku a v ich teóriách ako i v doterajších snaženiach ovplyvniť takýto negatívny rozvoj územným plánovaním v konkrétnych územne plánovacích dokumentáciách v ČR, na SR a v iných európskych krajinách.

Kľúčové slova

urbanizmus, architektúra, dedina, vidiek, krajina, Kysuce, premeny, postagrárna, tradície, fotografie, postsocialistický, trvale udržateľný rozvoj, suburbanizácia

1 Fotografické mapovanie Kysúc

Referenčný región Kysuce bol zvolený ako objektu skúmania, vďaka môjmu osobnému vzťahu a jeho výraznej premene v poslednom období. Prvé systematické mapovanie sa uskutočnilo 25.-28.9. 2009 a boli zdokumentované kopaničiarske osady na Zákopčí a v Čadci. Druhé sa uskutočnilo 9.-12.7. 2010 zamerané na osady okolo Čadce a obec Oščadnica. Zatiaľ posledné prebehlo 25.-27.9. 2010 v obci Korňa. Dohromady sa týchto víkendových výletov zúčastnilo 14 študentov a architektov z FA VUT Brno, FA STU Bratislava, záhradní architekti a grafik. Skupiny rozdelené po dvojiciach vybavené fotoaparátom prechádzali na bicykli vytipovanou trasou a zaznamenávali reálnu podobu vidieka. Navštívené miesta boli zaznačené do mapy spolu so sledovanými javmi a poznatkami. Hľadali sme jednak negatívne premeny vidieka a jeho architektúry, zbytočnosti až gýč ale aj dôvtipné riešenia aktuálne pre súčasnú architektonickú a urbanistickú tvorbu v tomto prostredí. Rovnako sme sa snažili formou etnografického výskumu objavovať identitu tohto nijak význačného regiónu.

1.1 Popud

Pri zameraní oboru urbanizmus na mestá je vidieku venovaná nedostatočná pozornosť, pričom v súčasnosti vplyvom suburbanizácie a reurbanizácie práve vidiek zažíva masívny rozvoj. Nová zástavba sa rozrastá živelné a bez akejkoľvek pridanej hodnoty. Domov vo vidieckom prostredí hôr sa mení na komerčnú spúšť! Naše tradície sme zavreli do folklórnych súborov, odsunuli do skanzenov! Stratili sme cit pre farebnosť a tradičnú estetiku! Začali nás srdiť ružové, oranžové a pistáciové fasády, a preto sme sa rozhodli niečo urobiť, aby si ľudia ale i mi architekti uvedomili, že regionálne odlišnosti, naše tradície a identita či konkrétne farebnosť je originálna a krásna. Ak to nevnímame sami, nedokážeme to ani predstaviť našim návštevníkom. Výsledkom bude výstava fotografií a kniha, ktorá má za cieľ ukázať a presvedčiť, že naša kultúra je rovnako krásna ako holandská, stredomorská alebo švajčiarska, kde je táto architektúra tak zachovaná a užívaná. Premena farebnosti je len vonkajším prejavom niečoho hlbšieho, závažnejšieho, čo je potrebné objasniť a popísať pre určenie účinnej

taktiky. Vidiek nám zato poskytuje množstvo inšpirácií pre tvorbu, preto aby sme mohli navrhovať, musíme poznať „čo doma máme“.

1.2 Zeleň

Zeleň v spojení s architektúrou dotvára krajinu. Ťažko niečo namietat' v krajine smrekových monokultúr. Veľkým potešením bolo nájsť pekne upravenú kvetinovú predzáhradku, žiaľ oveľa častejšie sa na záhradách objavovali importované rastliny z iných krajín. Z pitoreskných záhrad, predzáhradiek a záhonov sa stávajú módne francúzske parky, alebo záhrady z telenovely či amerických seriálov s množstvom dláždených plôch. Porekadlo: Postav dom, zasad' strom, už neplatí. Medonosné lipy alebo ovocné stromy nahradzujú cypřiše a tuje. „Dôvody sú často tak nemravné ako napríklad: lístie z listnatých stromov opadáva a musí sa upratať.“ [4] Okrem vpádu záhradníckych exotov ruiniuje krajinu okolo Kysuce invazívna Krídlatka japonská (*reynoutria japonica*). „Nejde len o narušenie ekosystému, ale aj zmenu obrazu vidieka, ktorý neodmysliteľne patrí ku kultúre regiónu.“ [4]

Obrázok 1: Bez údržbov trpaslíci a ostatný plastový dekor, nahradzuje kvetinové predzáhradky (Miroslav Slezak, 2009). Obrázok 2: Každý starý dom sprevádza lipa, Raková (M. Šuška, 2009). Obrázok 3: Dokonalá klimatizácia z jabloní na Zákopčí, v lete stromy zvlhčujú a ochladzujú vzduch, v zime netienia (Jan Horký, 2009).

1.3 Zvuk

Vidiek je často idylicky spájaný s pokojom príjemným pre živé organizmy, práca na poli, pasenie dobytky. Nové osídľovanie a kultúra prenesená na vidiek s mestským pohodlím zmenila jeho atmosféru na nervózny zvuk motorových kosačiek a motorových píl na rezanie dreva. Človek si vždy uľahčuje prácu, je to jeho prirodzená vlastnosť, a tak dedina odhodila kosy a sekery, svaly rastú v domácej posilňovni v suteréne domu. V mnohých obciach v Česku sa museli uchýliť k vydaniu zákazu používania motorových sekačiek a píl v nedeľu alebo cez víkend, napríklad v Karviné a Němčovicích na Rokycansku. Obyvateľom týchto obcí prekáža hluk, spôsobený ľuďmi prichádzajúcich len v sobotu a nedeľu. Ale asi najzávažnejší hluk pochádza z dopravy. „Rozporom dnešnej spoločnosti je, že chceme jazdiť, ale zároveň chceme bývať tam, kde autá nejazdia.“ [Ing. arch. Pavel Šimeček]. Práve preto by sa malo územie osídľovať rozumne, duchaplne. Kontrast medzi živým-hlučným mestom a pokojnou vidieckou krajinou mizne.

1.4 Farebnosť a materiály

Pestré a sýte farby boli používané často, základom bol ale vždy neutrálny podklad. Čierna, sivá a biela, a rôzne odtiene hnedé až do žltej prevládali vo farebnosti dedín. Ostatné farby, najmä zelená, sa používali na okná, dvere a niektoré drevené prvky. Objavili sme množstvo až avantgardných farebných kombinácií, napríklad slnkom do bledohneda vypálený zrub s bledomodrým spárovaním, alebo až štvorfarebné drevené štíty. Množstvo rafinovaných kombinácií, ktoré dokážu existovať vedľa seba bez toho, aby na seba zbytočne upozorňovali. Počas mapovania sme sa často stretávali s paradoxom, že kvalitný materiál je spojený s nekvalitnou architektúrou a naopak. Objavili sme aj jedinečný spôsob ako

zateplíť drevenicu bez toho aby bola zničená. Ľudová tvorivosť minulosti je obdivuhodná, ceníme si ju a niekedy i chránime. Ako sa ale prejavuje dnešná ľudová tvorivosť?

Obrázok 4: „Socialitická“ šed' mizne pod oranžovým zateplením, Raková (M. Šuška, 2010). Obrázok 5: Uplatňovanie neutrálnych a sýtych farieb (čierny šindel a zeleno žlté okno) Korňa (Jan Horký, 2010) Obrázok 6: Spárovanie PUR-penou. Obrázok 7: Kanadské lakované zruby na SR? (M. Šuška, 2010) Obrázok 8: Tepelná izolácia vzduchovým obalom, Osada Havranovci (M. Šuška, 2009). Obrázok 9: Dvojité fasáda, tyrkysový drevený rám, opršané drevo a vápenný náter na hlinenej omietke zrubového domu, Oščadnica (Kateřina Netopilová 2010)

1.5 Premena obce

Rozvoj vidieckych sídiel generuje problémy vo všetkých troch pilieroch trvalej udržateľnosti. Z pohľadu regiónov sa tak deje celkom živelne a pritom v súlade s územnými plánmi obcí. Novo urbanizované plochy sú charakteristické univerzálnou parceláciou a kobercovou zástavbou bez uplatnenia miestnych podmienok: krajina, morfológia, podnebie, širšie vzťahy... Prevažná väčšina novostavieb nie je ani architektonicky zaujímavá, ani nevychádza z miestnej tradície. Po zániku tradičného životného štýlu spojeného s poľnohospodárstvom či s krajinou sa mení aj charakter dediny, obce. V minulosti bol vidiek pre mesto dôležitý, napríklad v zásobovaní svojou produkciou. Ak sa zamyslíme nad všeobecnou definíciou, dedina to bol kostol, krčma a okolo domy a dvory s hospodárskymi stavbami nijak nevyčnievajúce z radu, zistíme že obce s touto charakteristikou už neexistujú, zmenila sa na obytné sídlisko s obrátenými vzťahmi, závislosti vidieka na zázemí mesta. Rovnako ako sa rodinné domy za každú cenu snažia byť originálne, aj obce „trpiace svojou obyčajnosťou“ chcú realizovať niečo doposiaľ nevidané. Horno-kysucká reťazová, alebo lánová obec v doline nemala náves ani žiadnu zaujímavosť v podobe hradu či ruiny, maximálne symbolickú horu. Dnes preto viacero obcí stavia svoju prestíž na vytvorení napríklad námestia alebo stavbou bytových domov s nálepkou sociálne byty. Je to prejavom pomešťovania ale aj hľadania novej identity či sociálnej súdržnosti, žiaľ na úkor vlastnej kultúrnej tradície. Najväčším hriechom sú verejné stavby, o ktorých rozhoduje nie vždy „osvietený“ starosta. Satiricky sa dá povedať že tak kazia estetické čítanie mládeže.

1.5.1 Námestie s orlojom v Starej Bystrici

Obec so starostom vo vysokej politike od roku 2004 buduje námestie Rínek sv. Michala Archanjela, objekt zbojníckej bašty či orloj. Z tejto obce neďaleko Múzea Kysuckej dediny sa stáva Disneyland. Väčšine obyvateľstva sa to páči. Určite možno pochváliť použitie miestnych materiálov a šindľa, podivné pokrútené tvary a celkovú architektúru už len ťažko. Samotný ciferník je len kópiou pražského orloja bez umeleckej ambície. Zbojnícka bašta zo svojím zapichnutým citrónom v streche zase kopíruje Maďarský

pavilón Expo 92 v Seville (Imre Makovecz). Ťažko posudzovať tento počín. Stálo to toľké ľudské úsilie a financie, že je možno až nevhodné kritizovať. Nemohla byť ale energia na vytvorenie kulisy astronomických hodín použitá pre niečo prospešnejšie, čo by obyvatelia skutočne využili? Nemá zmysel budovať krásnu obec pre turistov, ale pre spokojných vlastných obyvateľov. Miesto, kde sa bude bývať dobre a harmonicky bude následne atraktívne a príjemné aj pre návštevníkov.

1.5.2 Čadca, osada Havranovci

Existujú miesta v horách, ktoré sú ťažko prístupné autami pre potencionálnych novousadlíkov, a v ktorých dožívajú pôvodný obyvatelia. Tu možno sledovať niektoré prirodzené črty vidieka. Na prvý pohľad tu nie je jasný predel medzi súkromným a verejným, čo predstavuje pre cudzinca isté dobrodružstvo pri pohybe priestorom. Pôvodné obce nie sú priehľadné a nudné ako novo vznikajúce s pravouhlými cestami a nedobytnými plotmi. Perfektné tu funguje sociálna kontrola, žiaden cudzinec neprejde dedinou bez povšimnutia. Nie sú tu preto potrebné žiadne zabezpečovacie technológie, dvere znamenali jasný predel: „Považovalo sa za neslušné a trestné vojsť dnu bez vyzvania.“ [2] Súkromné pozemky ani nie sú oplotené, len zeleninové záhony ako chránené pre zverou. Domy sa opravujú podľa miestnych možností. Aký ale čaká osud týchto osád a kopaníc? Niektoré sa premenili na kolónie rekreantov sprevádzané okenicami a veľkými rekonštrukciami, niektoré značené v mapách úplne zmizli.

Obrázok 10: Osada Havranovci. Obrázok 11: Orloj na námestí v Starej Bystrici (M.Šuška 2010).

2 Pramene podkladov: rešerše, citácie a literatúra

2.1 Pavel Hron, Domov - kolébka lidskosti

Základnými dôvodmi pre pokračovanie v tradičnom stavaní je zachovanie pôvodnej architektúry a identity v oblasti a cestovný ruch, ktorý je kľúčový pre udržanie rozvoja na vidieku v podhorských oblastiach. Ako riešenie pre uchránenie miestneho krajinného rázu v krajine s prerušenou tradíciou sa ponúka usmerňovanie výstavby verejnou správou.

2.2 Bohuslav Blažek, Venkovy

Vzhľad vidieka nemožno regulovať vyhláškami či normami, napriek tomu by sa mal spôsob života a stavania opierať o isté zásady „ku ktorým sme dospeli my sami a za ktoré teda my sami nesieme zodpovednosť. Regulácie túto zodpovednosť odoberajú, zároveň aj vnímanie a premýšľanie ľudí, ich porušenie pôsobí ako víťazstvo nad úradom.“ Autor odsudzuje historické snahy pomeštiť vidiek a zdôrazňuje rozdiely mesta a vidieka. Vidiek stráca sedliacky rozum: spôsob myslenia, spätosť obyvateľov k miestu a vzťah ku krajine, pôde či počasiu. Vidiek nemôže byť romantickou kulisou, ale miestom seberealizácie. Namiesto kritizovania nepodarených domov, vedúcich k nervozite, by sa kritika mala sústrediť na stav verejných priestorov a špecifické miesta spoločenského života na vidieku.

2.3 Jiří Langer, Lidové stavby v Evropě

Kniha objasňuje rozdielne chápanie ľudovej architektúry v Európe. Podrobne popisuje vývoj jednotlivých typov pôvodnej architektúry. Tá sa menila inovačnými procesmi. „*Rímska kolonizácia ovplyvňovala miestne staviteľstvo, ktoré preberalo mediteránne prvky, kamenné domy, strechy s malým*

spádom a korýtkovou krytinou.“ Ďalšie premeny vidieka predstavuje kolonizácia, inovácia regulačnými zásahmi „ochrany“ lesa pre rozvoja hutníctva vo Švajčiarsku, alebo regulácie na základe Jutského práva. Objekty sa ďalej menili vplyvom protipožiarnych opatrení, ale tiež uplatňovaním mestských vzorov. „*Náves predstavovala námestie a po obvode bola zastavané sedliackymi dvormi.*“ V roku 1767 vyšlo nariadenie pre celú Habsburskú monarchiu, ktoré zakazovalo stavať mimo vymedzený intravilán obce čo malo na podobu vidieka zásadný dopad. Mestské a sociálne inovácie sa presadli najviac po 30.-roč. vojne v odlesnených územiach kde sa začali stavať hlinené domy. Zánikom poľnohospodárstva v priemyselnej dobe veľké rodiny už neboli závislé na obžive z pôdy a vznikali menšie individuálne rodiny. Autor sleduje vývoj do 20. stor. kedy industrializácia priniesla typové murované domy.

2.4 Peter Suske, Ekologická architektúra ve stínu moderny

Ekologickú architektúru premenováva na trvale udržateľnú a teda ako rozumovú úvahu, úpravu životného štýlu, obmedzovanie, zbavenie sa zbytočností. Mylné sa za ňu považujú len domy (obývané „zvláštnymi“ ľuďmi) z prírodných alebo recyklovaných materiálov, zdravé domy, zelená architektúra alebo pasívne domy s využitím nových technológií a obnoviteľnej energie. Toto je ale zjednodušenie problematiky obmedzené na technické pojmy. Architekt do ekológie zahŕňa okrem architektonického konceptu aspekty kultúrne, sociálne či psychologické ako: skromnosť a pokora, prispôbenie sa kultúrno-sociálnej klíme a finančnú nenáročnosť. Architektúra, „*umenie, ktoré nejde vypnúť, zavrieť alebo odísť*“, musí brať ohľad nielen na majiteľa ale i na ostatných ľudí, susedov, ktorým dotvára životné prostredie „*emisiami, odpadmi ale i vonkajší vzhľad: objem, mierka a estetika*“. Za zamyslenie stojí príklad stavby „ekologického“ a štátom dotovaného domov na suburbii s nutnosťou jazdiť autom. „*Dôležitejšia otázka než ako stavať je KDE?*“ Kritizuje urbanizmus založený len na dopravnom napojení a regulácii trhom. Trh reaguje na problémy až po haváriách, kríze, navyše je deformovaný politikou, napr.: umelo nízka cena dopravy: „*Ako vyčísliť hluk, emisie v oblastiach kde prechádza?*“ Princípy ekologickej architektúry: 1. individualizmus osobnosti 2. Tolerancia a ohľaduplnosť: Individualizmus musí končiť tam, kde obťažuje okolie. 3. globálne ekologický rešpekt. 4. klimaticko-geografický kontext ovplyvňuje formu a umiestnenie domu. 5. kultúrny a sociálny kontext 6. umelecká hodnota.

3 Referencie a realizácie

3.1 Tradicionalizmus, regionalizmus a lokalizmus

Dívame sa na rozvrátený rozvoj v prímestských regiónov v krajine v postsocialistických štátoch. Ale nemá toto paralelu v súčasnej architektonickej tvorbe na vidieku? Má to za výsledok odlišný názor laickej a odbornej verejnosti na väčšinu zástavby, používanie dekoru a jeho neobmedzenie na tradičné prvky. V architektonickej a urbanistickej tvorbe možno pozorovať pozitívne trendy, vychádzajúce z jedinečností miestnej kultúry, niekedy spájané s geniom locci, ich reprezentantmi sú architekti: Kamil Mrva, Martin Rajniš (CZ). Peter Zumthor (CH), Rocha Tombal Architecten či Cor Kalfsbeek (NL). Takáto architektúra ale i urbanizmus môže byť dokonalá len v konkrétnom mieste vzniku.

3.2 Územne plánovacia dokumentácia

Aký majú regulácie vplyv na kvalitu architektúry alebo kvalitu územného rozvoja? V zahraničí vznikajú hodnotné súdobé súbory zapadajúce do krajiny, ktoré by pri konvenčnom nastavení regulácií vzniknúť nemohli. Systém ochrany krajinného rázu môže rovnako viesť k odmietnutiu kvalitného projektu, podobne ako sa to niekedy deje pri pamiatkovej ochrane. „*Negatívne hodnotím ochranné opatrenia niektorých dedín v Rakúsku, Švajčiarsku, Belgicku, kde snaha o typický charakter tradičnej architektúry vedie k produkcii gýču: falošné napodobovanie ručnej práce modernými bezprácnymi technológiami...*“

[4] Regulácie, vyhlášky a nariadenia sú nástroje tvrdej regulácie, konzervatívneho prístupu, ktorý naráža na nie vždy odborne kvalifikovaného úradníka. Toto poznanie by malo viesť k uplatňovaniu mäkkej regulácii, pozitívneho ovplyvňovania a formovania výstavby motiváciou či vzdelávaním.

3.2.1 Územný plán

V obci Křižanovice pri Brne, nastavil ateliér Knesl + Kynčl v územnom pláne regulácie, ktoré by mali viesť proti povoľovaniu katalógových domov. Požadovaná je výška hrebeňa 6m uhol strechy 45°. Litomyšl dostala proti nekvalitnej architektúre zbraň od ateliéru Petra Hrůši. Pre všetky rozvojové plochy individuálneho bývania je stanovená podmienka územnej štúdie. Investor má povinnosť spracovať štúdiu, vymedziť plochy parkov verejných priestranstiev. Mesto je rozdelené na štvrte s uchopiteľnou veľkosťou a popisom charakteru. 10 ročnú prax s takýmito reguláciami si pochvaľujú České Budějovice.

3.2.2 Územní studie Šumava, Urbanistická rukověť - listy obcí a místních částí

„Juhočeský kraj si nechal vypracovat dokument, který určuje pravidla pro rekonstrukce i stavby domov na Šumave. Objekty by tak mali mať jednotný štýl... Takzvaná architektonická a urbanistická rukověť stanovuje, aký by budova mala mať pôdorys, sklon strechy, počet podlaží alebo ako vyriešiť vjazd do garáže. Radí, aké by mali byť pri rekonštrukciách použité omietky či materiál na okna...“ [6]

4 Záver

Nielen suburbanizácia ale aj premena vidieka a tradičných obcí má negatívny vplyv na krajinu i spádové mestá. Je sprevádzaná stratou identity, stratou kultúrnej tradície, pomešťovaním, nízkou sebestačnosťou až závislosťou na meste, zmenu obrazu vidieka a stratou zásad, ktorými sa zástavba mimo mesto doposiaľ riadila. Vidiek v regióne Kysuce mizne.

5 Zdroje

- [1] Hron, Pavel. *Domov – kolébka lidskosti: Původní venkovská zástavba v oblasti Jeseníků, její zachování a rozvoj I. II.*. 1. vydanie, Moravský Beroun: Moravská expedice, 1999, dve časti 184 strán a 338 strán, ISBN 80-902730-0-9
- [2] Blažek, Bohuslav, *Venkovy: anamnéza, diagnóza, terapie.*, 1. vydanie, Brno- Šlapanice: ERA, 2004, 184 strán, ISBN: 80-86517-90-X
- [3] Langer, Jiří, PhDr. CSc., *Lidové stavby v Evropě*, Praha: Grada Publishing, a.s., 2010, 304 strán, ISBN 978-80-247-2072-2
- [4] Suske, Peter, Doc. Ing. arch. CSc., *Ekologická architektura ve stínu moderny: podstata, principy a mýty.*, 1. vydanie, Brno: ERA group spol. s r.o. 2008, 143 strán, ISBN 978-80-7366-112-0
- [5] Ústav územního rozvoje, internetový portál: <http://www.uur.cz/>
- [6] ČVUT Praha, fakulta architektury, *Územní studie Šumava: Urbanistická rukověť, listy obcí a místních částí* 31. 7. 2010, dostupné na internete: idnes.cz/mfdnes.asp, up.kraj-jihocesky.cz